

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

KURTULUŞ VE
KURULUŞUN
SEMBOL KENTİ

İZMİR

Yayına Hazırlayan

Murat Alper PARLAK

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI

KURTULUŞ VE KURULUŞUN
SEMBOL KENTİ
İZMİR
SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

26 - 28 EYLÜL 2012

Yayına Hazırlayan
Murat Alper PARLAK

ANKARA 2015

5846 sayılı kanuna göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları
Atatürk Araştırma Merkezi'ne aittir.

Kurtuluş ve Kurtuluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu (2012: İzmir)
Kurtuluş ve kurtuluşun sembol kenti İzmir sempozyumu:
bildiriler; İzmir, 26-28 Eylül 2012. — yay. haz.: Murat Alper Parlak. —
Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2015.

VI, 580 s.: res.; 24 cm. — (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Atatürk Araştırma Merkezi yayını)

Dizin (s. 559-578)

ISBN: 978-976-16-3001-8

1. TÜRKİYE — TARİHİ — DEVRİM, 1918-1923 — KONGRELER
VB.

2. İZMİR (TÜRKİYE) — TARİHİ — KONGRELER VB.

I. E.a. II. Parlak, Murat Alper, yay. haz. III. Seri

956.1023

956-211

İNCELEYEN : Prof. Dr. Selma YEL

KİTAP SATIŞI:

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Mağaza : Bayındır 1 Sok. Nu:24/6 Kızılay/ANKARA
Kurum : Ziyabey Cad. Nu: 19 Balgat-Çankaya/ANKARA
Tel: 009 (0312) 285 55 12
Belgegeçer: 009 (0312) 285 65 73

e-posta : bilgi@atam.gov.tr
web : http://www.atam.gov.tr
e-mağaza : e-magaza.atam.gov.tr

- Bildiriler içinde geçen görüş ve bilgilerden bildiri sahipleri sorumludur.
- Bildiriler sunuş sırasına göre.

ESER ADI : Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir

ISBN : 978-976-16-3001-8

İLESAM : 15.06.Y.0150-442

BASKI SAYISI : 500 Adet

BASKI

HAZIRLIK : Üç S Basım Reklam Ltd. Şti.

BASKI : Başkent Klişe Matbaacılık 0.312. 431 54 90

BATI ANADOLU'DA YUNAN İŞGALİ VE MEZALİMİ

Prof. Dr. Mustafa TURAN*

Giriş

I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan ve 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalan Osmanlı Devleti'nin topraklarının paylaşılmaya çalışıldığı bir dönemde Anadolu'nun bir bölümünün Yunanistan tarafından işgal edilmesinin tarihi sebepleri vardır. Mesele Yakınçağ'ın başlarından itibaren Osmanlı Devleti ile Batılı devletler arasındaki ilişkiler dışında değerlendirilemez. Ayrıca I. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan ortamı, Yunan Megali İdea'sı için tarihi bir fırsat olarak gören Yunanistan'ın, Batı Anadolu'da yerleşmek kastıyla hareket ettiği de göz önünde bulundurulmalıdır. Büyük devletlerin teşvik ve desteğiyle başlayan Yunan isyanından (1821) sonra Balkan Savaşları'nda Megali İdea yolunda önemli kazanımlar elde eden Yunanistan, I. Dünya Savaşı'ndan sonra da özellikle İngiltere'nin desteğini alarak Doğu Akdeniz'de etkin bir genişleme siyaseti güdüyordu. Yıkılan Osmanlı coğrafyası üzerinde yeni nüfuz alanları belirlenirken İtilaf Devletleri safına katılmış olan Yunanistan'a, İtalya'nın muhalefetine rağmen Batı Anadolu'da sınırları belli edilmemişse de bir miktar nüfuz alanı bırakılması kararı Yunan Megali İdeası için büyük bir fırsattı. Bu fırsatı değerlendirmek isteyen Yunanistan, 15 Mayıs 1919'da İzmir'i ve kısa sürede Batı Anadolu'da oldukça geniş bir araziyi işgal etmiştir.

Yunanlıların işgal ettikleri her yerde yaptıkları mezalim sebebiyle döneme ait belgelerde/kaynaklarda "Yunan işgali", "Yunan mezalimi" ile birlikte anılmıştır. Anadolu'da Yunanlılar tarafından işgal edilip mezâlime uğrayan yerler, Ankara Vilâyeti'nden başlayarak, Marmara'ya ve Adalar Denizi'ne kadar uzanan geniş bir sahayı içine almaktadır. Bu arazi içinde bulunan şehir ve kasabaların çoğu köyle-riyle beraber Yunan Ordusu tarafından yakılmış, tahrip edilmiş ve halkı çeşitli şekillerde mezâlime uğramıştır. Bu kadar geniş bir sahanın Yunanistan'a bırakılma-

* Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

yacağı aşikâr olduğu halde Yunanlıların bu denli kırim hareketlerine girişmesinin sebepleri kolay açıklanabilir bir husus değildir. Kaldı ki, İzmir'in işgalinden sonra bölgede incelemelerde bulunan Müttefiklerarası Tahkik Heyeti'nin hazırladığı rapordan da anlaşılabilceği gibi Yunanlıların yerli Rumlarla birlikte Türk halkına karşı tutumları ve katliamlara girişmeleri, Türk milliyetçilerini güçlendirmiş ve Kuvâ-yı Milliye'nin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır.

Bu tebliğde Yunan mezalimine ait dokümanter bilgi sunulmayacaktır. Batı Anadolu'da Yunan işgalinin sebepleri, hakeza işgal yöntemleri, işgalleri sırasında ve süresince Türk halkına yaptıkları mezalimin sebepleri, İtilaf Devletleri'nin Yunan işgal ve mezalimi karşısındaki tutumları değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından hemen sonra (13 Kasım 1918'de) İstanbul'un galip devletlerce işgali sırasında Müttefik gemileri içinde Yunan gemileri de Dolmabahçe önünde demirlemişti. İstanbul Rumları, ellerinde Yunan bayrakları olduğu halde, Yunan gemileri arasında Averof'u çiçeklerle süslüyorlardı. Mondros Mütarekesi'nde Türk delegasyonu Başkanı Rauf (Orbay) Bey vasıtasıyla yapılan girişimler, ustaca yürütülen İngiliz siyaseti ile sonuçsuz bırakılmış ve İstanbul Boğazı'nda, Anadolu sahilinin yukarı kısmını Yunanlılar işgal etmişlerdi.

Yunan kuvvetlerinin İstanbul'un işgaline katılmaları karşısında Osmanlı Devleti'nin, yapabileceği bir şey olmadığı gibi bu olay, Anadolu'da başka yerlerin işgalinde de Yunanlıların yer alacağını gösteriyordu. Bu konuda Fethi Okyar, "*Bu tercihin tesadüf olmadığını, Yunanlıların İzmir'i işgallerinin daha o günlerde tespit edildiğini anlamıştık.*" demektedir¹.

İtilâf Devletleri, I. Dünya Savaşı'ndan galip çıktıkları için Şark Meselesi'ni² diledikleri gibi çözmek inisiyatifini elde etmişlerdi. Tabiatıyla Osmanlı Devleti'nin

1 Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, (Haz. Cemal Kutay), İstanbul, 1980, s. 265.

2 Avrupa büyük devletlerinin, Osmanlı Devleti'ni iktisadî, siyasî nüfûz ve hükmü altına almak veya sebepler ihdâs ederek parçalamak ve Osmanlı idaresinde yaşayan muhtelif milletlerin istiklâllerini temin etmek istemelerinden doğan tarihi meselelerin tümüne Şark Meselesi denilmektedir. Bkz. Cevdet Küçük, "Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika", İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, **Tarih Dergisi**, **Ord. Prof. Dr. İ. Hakki Uzunçarşılı Hatıra Sayısı**, İstanbul, 1979, s. 607; Balkanlarda baş gösteren milliyetçilik hareketlerinin ve büyük güçlerin çatışan emperyalist emellerinin, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına yol açmadan tatmin edilmesi veya eğer bu yıkılış kaçınılmaz ise Osmanlı Devleti'ni Avrupa'daki güç dengelerini alt üst etmeden parçalama ve tasfiye etme sorunu "Şark Meselesi" olarak tanımlanmaktaydı. Bkz. Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayını, 3. Baskı, İstanbul, 1998, s. 62. Şark Meselesi hakkında ayrıca bkz. Edouard de Driault, **Şark Meselesi, Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar**, (Çeviren: Nafiz) (Yayına hazırlayan, Emine Erdoğan), Ankara, 2003, s. 30 vd.; Raif Karadağ, **Şark Meselesi**, İstanbul, Tarihsiz, s. 5 vd.

Yunanlıların Anadolu'da işgale katılmalarına engel olabilecek siyasî bir güç ve imkânı kalmamıştır.

Yunan İsyanı ve Megali İdea

Yunanistan'ın Anadolu'da işgale katılmasının gerekçeleri ile işgalleri sırasında icra ettikleri mezalim ele alınırken öncelikle galip devletlerin yeni dünya düzenini sağlamaya yönelik politikaları ile Yunanistan'ın Megali İdea'yı³ gerçekleştirmek amacıyla takip ettiği politikalar üzerinde durulmalıdır. Bu bakış açısı bizi Yakın-çağın başlarına, Yunan isyanına (1821) kadar götürmektedir.

Megali İdea, ilk aşamada Mora'da bağımsız bir Yunan Devleti oluşturma, sonra da Orta Yunanistan, Batı Trakya, Selanik, Ege Adaları, On İki Ada, Kıbrıs ve Batı Anadolu'yu Yunanistan'a katma, nihayet İstanbul'u ele geçirerek Bizans'ı yeniden kurmayı hedefliyordu. Mora'da patlak veren isyanın kısa sürede Ege Adaları ve Batı Anadolu sahillerine hatta Kıbrıs Adasına sıçraması, hazırlıkların ne denli plânlı ve sistematik yürütüldüğünü göstermektedir. Mora'da isyanın başlamasından hemen sonra Kıbrıs'ta da Kilise'nin başını çektiği bir isyan hazırlığı başlamıştır. Başpiskopos Kipnianos'nun direktifi ile paskalya gecesi saat altıda top atışı yapılacak, bunu duyan bütün Rumlar silahlı olarak süratle Lefkoşe'yi ele geçirip Müslüman halkı öldüreceklerdi.

Öncelikle Osmanlı devleti/toplumu içinde önemli ve imtiyazlı bir konumda bulunan Rum unsurun bağımsızlık düşüncesine kapılması için uygun bir zeminin oluşturulduğunu belirtmeliyiz. Aydınlanma çağıının başladığı bir dönemde Yunan düşüncesine yeniden hayat kazandırmak isteyen Avrupalı aydınların Helen Medeniyetine dair hissiyatları, Rumları heyecanlandırdığı gibi kurulmakta olan yeni dünya düzeninde büyük devletlerin emperyalist gayelerini de adeta meşrulaştırmıştır. Bu heyecan ve büyük devletlerin desteği ile Bizans ve Pontus topraklarında (!) bağımsız bir Yunan devleti kurmak isteyen Megali İdea, Türk topraklarında tek bir Türk ve Müslüman kalmamasını hedef göstermekte gecikmeyecektir.

Rumlara karşı büyük bir sempati duyan Avrupa kamuoyu, ayaklananları cezalandırmak için alınan önlemleri, isyan etmiş olan bir tebaaya karşı değil, özgürlüğü için dövüşen "Helen halkı"na karşı yapılmakta olan zulümler olarak görüyordu.

3 Yunan Megali İdeası (Büyük Ülkü)'nda, Yunanlıların hedefleri: Bizans İmparatorluğu'nun Yunanlılık bünyesinde diriltilmesi, Küçük Asya'nın Elenleştirilmesi, Balkanlar ve Anadolu'da Türk hakimiyetine son verilmesi şeklinde belirtilmişti. Bkz. Ahmet Bekir Terrek, "Yunan Hedefleri ve Stratejisi Karşısında Gerçekler ve Türkiye", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C V, S 29, (Şubat 1970), s. 17.

Yunan/Rum reayanın, ne kadar zayıf olursa olsun Osmanlı Devleti'ne karşı başarı elde etmesi mümkün olamazdı. Yunan isyanının hemen her safhasında başta Rusya olmak üzere büyük devletlerin destekleri görülmektedir. Stratford Canning'in "*Çilekeş Yunan halkına barış sağlamak uğruna hiçbir fedakârlıktan kaçınmamaya karar verdim.*" demesi⁴ İngiliz politikasının isyana destek vereceğinin bir işareti idi. Lord Erskine'in Lord Liverpool'a gönderdiği mektupta da ifade edildiği gibi İngiltere politikasına göre:

*"Türkler, Yunanistan'da insan haklarına aykırı düşen idareleri yüzünden medeni milletler topluluğunun dışına çıkmışlardır. Dolayısıyla Yunanlılar meşru bir otoriteye karşı değil medeniyet dışı bir tiranlığı karşı cephe almışlardır. Şu halde Yunanlıların lehine müdahaleye girişmek uluslararası yasaları çiğnemek değil, aksine ahlâki bir ödevidir."*⁵

Gerçekten de hiçbir fedakârlıktan kaçınmadan isyancı Rumlara destek veren büyük devletlerin, isyanın üzerinden fazla bir zaman geçmeden ahlaki (!) müdahaleleri sayesinde bağımsız bir Yunan Devleti kurulmuştur. Mart 1821 tarihinde "*Hiçbir Türk kalmayacak; ne Mora'da ne dünyada...*" sloganıyla başlayan Yunan isyanı bir anda soykırıma/toptan yok etmeye dönüşmüştür. Asilerin ilk bayraklarının üzerinde ise altı üste getirilmiş bir hilâlin veya kesilmiş bir Türk kafasının üzerinde bir haç bulunuyordu. İngiliz yazar William St. Clair'a göre "*Grekler arasındaki bu vahşice öğ alma iştiyakı, çok geçmeden katletme zevkine dönüşüyordu.*" Başka bir İngiliz yazar Davit Howarth da "*Grekler, bu cinayetleri işlerken herhangi bir neden aramıyorlardı. Kan dökme şehvetine kapıldıkları için öldürüyorlardı.*" demektedir⁶.

Tam bir kitle katliâmına dönüşen Mora İsyanı'yla eş zamanlı olarak başlayan diğer Ege Adaları'ndaki isyanlar sırasında pek çok Müslüman ve Türk, Osmanlı reayası Rumlar tarafından katledilmiş ve işkencelere maruz kalmışlardır. Ege Adaları'ndaki isyan, kısa süre içerisinde Kıbrıs, Sakız, Sisam, İstanköy gibi adalar ile Ege sahillerine de yayılmıştır. Justin McCarthy, Yunan isyanı sırasında 25.000 kişinin öldürüldüğünü 10. 000 kişinin de göçe zorlandığını kaydetmektedir⁷. İsyân

4 Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları*, (Çev. Can Yücel), 3. baskı, Ankara, 1999, s. 52.

5 A.g.e., s. 47.

6 Salâhi R. Sonyel, "Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?", *Bellekten*, C LXII, S. 233 (Nisan-1998), s. 110.

7 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, (Çeviren: Bilge Umar), İstanbul, 1998, s. 374.

sırasında sadece Tripoliçe'de 30.000 civarında Türk'ün katledildiği, şehrin zavallı sakinlerinin üç gün süreyle vahşi bir çetenin şehvetine ve zulmüne terk edildiği, öldürmeden önce kadınlara ve çocuklara işkenceler edildiği kayda geçmiştir. Hakeza bir atının, şehrin kapısından kaleye kadar geçtiği yolu halı gibi örtmüş olan cesetlerden dolayı atının ayaklarının hiç yere değmediğini düşünürsek girişilen katliâmın ve mezalimin ne derecede gerçekleştiği anlaşılır.

Batılı devletlerin şahit oldukları bu kırımın bir sebebi ve bir karşılığı olmayıdı. Mora'daki Rum isyanında olduğu gibi girişilen "*mezalim ve katliâmlar*", ilerleyen yıllarda Yunanistan'ın takip edeceği politikanın merkezinde yer alacağı gibi Şark Meselesi'ni halletmek isteyen emperyalist devletlerin politikalarında da vazgeçilmez bir mesnet olacaktır. Bunca kırım ve insanlık dışı hareketlerin karşılığı bağımsız bir Yunan devletinin kurulması olmuştur. İsyân sırasında destek verilmesi bir yana, bağımsız bir Yunan devletinin kurulması için İngiltere, Fransa ve Rusya'nın birlikte Osmanlı Devleti üzerindeki baskıları ve diplomatik teşebbüslerde bulunmaları esasen Rumların masuniyet ve masumiyetlerinin zımnen de olsa kabulü anlamına gelmektedir.

Söz konusu teşebbüslerin zamanlaması da çok iyi seçilmiştir. Osmanlı-Rus Savaşının devam ettiği bir zamanda Avrupa devletlerinin elçilerinden oluşan konferansta 22 Mart 1929 tarihli Londra Protokolü imzalanmış ve Osmanlı Devleti'ne bildirilmiştir. Protokole göre bir Yunanistan devletinin kurulması öngörülyordu. Osmanlı Devleti bu isteği reddetmiş ise de 20 Ağustos 1829'da Edirne'nin düşmesi üzerine Londra Protokolü'nü kabul etmeye hazır olduğunu bildirmek zorunda kalmıştır. Akabinde 14 Eylül 1829 tarihinde yapılan Edirne Antlaşması'nda Osmanlı Devleti'nin, bağımsız Yunanistan Devleti'nin kurulmasını öngören 22 Mart 1829 tarihli Londra Protokolü'nü kabul edeceği hükmü yer almıştır. Yunanistan'ın kurulması ve sınırlarının belirlenmesi amacıyla Londra'da tekrar toplanan konferansta İngiltere'nin baskısı ve istekleri doğrultusunda 3 Şubat 1830'da yeni bir protokol imzalanmış ve Osmanlı Devleti'nin onaylaması istenmiştir. 24 Nisan 1830 tarihinde Osmanlı Devleti'nin onayı ile bağımsız Yunanistan kurulmuştur. Yunanistan'ın hamileri İngiltere, Fransa ve Rusya Mayıs 1832'de Londra'da tekrar bir araya gelerek Yunanistan'a son şeklini veren bir anlaşma daha yapmışlardır. Bu anlaşma ile Yunanistan için çizilen ilk sınır Osmanlı aleyhinde biraz daha genişletilmiştir. Böylece büyük devletlerin baskılarıyla Osmanlı Devleti, Yunanistan Devleti'ne kuruluşundan iki yıl sonra yeniden toprak vermek zorunda kalmıştır.

Balkan Harbi ve Batılı Devletler

Gerek savaşlarda, gerekse isyanlarda Müslüman-Türklerin maruz kaldıkları saldırılar ve mezalim yüz yıl boyunca Balkanlardan Anadolu'ya doğru büyük göçlere yol açmıştır. Netice itibariyle Balkan Harbi sırasında on binlerce Türk öldürülmüş ve binlercesi de yaşadıkları topraklardan sürülmüş, Doğu Trakya'ya ve İstanbul'a doğru bitip tükenmez bir göç yaşanmıştır. Anlaşılacağı gibi millî devletlerin kurulmasıyla belli bir toprak parçasını ülke olarak seçen ve siyasî gücü elinde bulunduran etnik bir grubun, orada yaşayan farklı etnik kökenden insanlara ve din gruplarına aralarında yaşama hakkı tanımaması göçü doğurmuştur. Yunanistan'daki Türkler, sadece Yunanlılara ait bağımsız bir Yunanistan yaratmak amacına uzanan yolda bir engel olarak görülüyorlardı. Bu durumda yapılması gereken Müslümanların kökten kazınıp yok edilmesiydi. İstanbul'daki İngiliz elçisi Henry Layard da Bulgar İsyanı ile ilgili ilginç bir tespitte bulunur: *"...hiç şüphesiz yok ki, Rusya, Müslümanları Bulgaristan'dan uzaklaştırma plânını şiddetle olmasa da dolaylı araçlar kanalıyla yerine getirecek. Yani bağımsız devlet statüsü elde ettikten sonra Sırbistan'da neler olduğunu dikkate aldığımızda Müslümanlara yönelik düzenlemeler kabul edilebilir olmayacak. Zamanla onları evlerinden atmak ve kendilerine kalan topraklarını feda etmeye zorlamak için yollar bulacaktır."* Konsolos E. Calvert ise raporunda: *"...şimdi Bulgarlar hakim durumdadır. Onların biricik amacı Türkleri tamamen perişan etmek ve onları Avrupa'daki evlerinden kovmaktır."* demektedir⁸. Gerçekten de Bulgar İsyanı'nda ve daha sonraki gelişmelerde burada ifade edildiği gibi Müslümanlara karşı büyük katliamlara girilmiş ve yerlerinden yurtlarından atılmışlardır.

Mora'da başlayan isyan ile isyancıların, burada yaşayan Müslüman-Türlere yaptıkları mezalim daha sonraki dönemlerde tekrarlanan bir olgu olarak karşımıza çıkacaktır. Batılı devletlerin bu kaypak tutumları da aynı şekilde hukukî/meşru politikalar (!) olarak devam edecektir. Nitekim Balkan Savaşları'nda da Müslüman-Türk ahalinin maruz kaldığı mezalim karşısında sessiz kalan Batılı devletler, Osmanlı Devleti aleyhinde bir politik tavır sergilemişlerdir.

1912 yılı sonlarında Balkan Harbi çıkınca Avrupa'nın altı büyük devleti Osmanlı Devleti'nin galip gelme ihtimalini düşünerek, savaşın neticesi ne olursa olsun statükonun değişmeyeceğini bir nota ile bildirmişlerdi. Ancak Osmanlı

8 Kemal H. Karpat, "Etnik Kimlik ve Ulus Devletlerin Oluşumu", *Osmanlı*, C II, Yeni Türkiye Yayını, Ankara, 1999, s.24.

Devleti, Birinci Balkan Harbi'nde yenildiğini görünce bu kararı ve tebliğlerini unutarak Rumeli'nin elden çıkmasına ses çıkarmamışlardır. 1913'te Bulgarlar ile müttefikleri olan Sırpların ve Yunanlıların, kazancın paylaşılması konusunda ihtilâfa düştüklerini gören Osmanlı Hükûmeti, bundan istifade ile Çatalca Hattı'ndan ve Bolayır tarafından yürüyerek Edirne'yi istirdada teşebbüs etmişti. Henüz fikir halindeki bu teşebbüsü haber alan İngilizler, Osmanlı Devleti'ni vaz geçirmeye uğraşmışlardır. İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey de parlamentodaki nutuklarıyla tehdide başlamıştı. Tehditlere aldırmayan Osmanlı kuvvetlerinin ileri harekâta girişmesi üzerine İngiltere Babiâli'ye tehditkâr bir nota vermiştir. Babiâli'ye verilen notada "*Türkler Edirne'yi istirdada kıyam ederlerse duçar olacakları ceza pek şedit olacaktır. Belki İstanbul'u bile kaybedeceklerdir.*" denilmektedir. İngiltere'den sonra Fransa da bir nota vermekte gecikmemiştir.

İzmir'in Yunanistan Tarafından İşgali

Celal Bayar'ın ifadesiyle "*Yunanlıların, Balkan Harbi'nin kendilerine sağladığı kolay zaferden sonra milli emelleri kuvvetlenmiş, Cihan Savaşı'nın sonunda da cüretleri son haddine varmıştı.*"⁹ Son derece zayıf ve kendini korumaktan aciz bir duruma düşmüş olan Osmanlı Devleti'nin, I. Dünya Savaşı'nda cereyan eden mücadelenin merkezinde bulunması, savaşı kaybetmesi ve büyük kayıplar vermesi Me-gali İdea'yı gerçekleştirmek isteyen Yunanlılar için tarihi bir fırsattı. Bu ortamda hemen teşebbüse geçen Elefterios Venizelos, Paris Konferansı'nda Anadolu'nun batı kısmının Fethiye (Makri)'den Erdek'e kadar olan arazinin Yunanistan'a verilmesini istemiştir. Zaten Fransa ve İngiltere, Venizelos'un isteğinden daha küçük olmakla birlikte Yunanistan'ın Batı Anadolu'da büyük bir bölgeye sahip olması konusunda anlaşmışlardı. Amerika Cumhurbaşkanı Wilson Batı Anadolu'daki Rumların Türklerin boyunduruğundan kurtarıldıktan sonra İtalya boyunduruğuna terk edilmemesi ve bu insanların yaşadığı Türk topraklarının Yunanistan'a bağlanması kanaatinde idi. Bu anlayış içerisinde İzmir bölgesinin Yunanistan'a verilmesi İtalyanların şiddetli itirazlarına rağmen kabul edilmiştir. Anlaşılacağı üzere İngiltere ile Fransa, İtalya'nın Akdeniz'de kendileri için tehlikeli olabilecek yayılmasını engellemek için Yunanistan'ın Anadolu üzerindeki emellerini desteklemişlerdir. Zira Anadolu'da üstlenecek ve Doğu Akdeniz'i kontrol edecek kuvvetli bir İtalya, İngiltere ve Fransa için önemli bir tehdit oluşturabilirdi. Yapılan Gizli Anlaşmaların hiç birisinde Yunanistan'ın adı dahi geçmemesine rağmen

9 Celâl Bayar, *Ben de Yazdım*, C V, İstanbul, 1967, s. 1537.

Türklerle karşı savaşa katılma bedeli olarak Yunanistan'a Batı Anadolu'da kesin sınırları belli olmasa da bir miktar toprak vaat edilmiştir.

Türkler, İzmir'in işgalinde de Yunanlıların bulunmalarını istemiyorlardı. İzmir Valisi İzzet Bey, Calthorpe'dan, "şehrin Yunan askerleri tarafından değil, tercihen Müttefik müfrezeler tarafından işgal edilmesini" istemiş ve bu işgalin ilhak manasına gelip gelmeyeceğinin bildirilmesinde ısrar etmiştir. Gotthard Jaeschke, Türkler için, Yunan işgalinin hakaret ve zulüm manasına geleceğini belirtmektedir¹⁰. Ancak Türk tarafının istekleri dikkate alınmamış ve İzmir çevresindeki istihkâmlar, 14 Mayıs sabahı İtilâf kuvvetleri tarafından işgal edildikten sonra Müttefik Filonun Başkomutanı İngiliz Visamirali Calthorpe, Ali Nadir Paşa'ya verdiği nota ile 15 Mayıs 1919 günü İzmir'in Müttefikler adına Yunan kuvvetleri tarafından işgal edileceğini, şehirde gereken güvenlik tedbirlerinin alınmasını, bu amaçla bütün askerın Kışla'da bulundurulmasını, işgalden sonra da Yunan kumandanının arzusuna göre hareket edileceğini bildirmişti.

Türk makamlarına önce İzmir'in İtilâf kuvvetleri tarafından işgal edileceği, sonra da İtilâf Devletleri adına Yunan kuvvetleri tarafından işgal edileceği bildirilmek suretiyle mesele bir oldu-bittiye getirilmiştir. Böylece Türk idarecilerinin müdafaa tedbirleri almaları önlenmiştir.

Yunan Mezalimi

15 Mayıs 1919 günü İzmir'le başlayan Yunan işgali, kısa sürede Ankara'ya kadar neredeyse Batı Anadolu'nun tamamına yayılmıştır. Yunan işgalinin Ankara'ya kadar uzanması ve işgal ettikleri yerlerdeki tavır ve davranışları Yunanistan'ın ilhakı sağlamak için her yola başvuracağını gösteriyordu. İşgalden önce ilhakı gerçekleştirmek için ileri sürdüğü gerekçeleri işgal süresince de tekrar eden Yunanistan, iddialarını teyit ettirmek istercesine Türk halkına zulmetmeyi benimsemiştir. Gerçekten de İzmir'de Yunan işgali başladığı andan itibaren mezalim de başlamıştır. Bu sebeptir ki belgelerde ve hatıralarda Yunan işgali, mezalim ile birlikte anılmıştır. Bu husus sadece İzmir'in işgaline münhasır olmayıp işgalden kurtuluşa kadar Yunan kuvvetlerince işgal edilen hemen her yerde karşımıza çıkmaktadır. Yunan işgaline maruz kalan yerlerde gerçekleştirilen mezalim aynı zamanda Yunan işgal siyasetini de ortaya koymaktadır.

10 Jaeschke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara, 1986, s. 78.

Müttefiklerarası Tahkik Heyeti¹¹ refakatine Memur Kadri Bey, Yunan işgal siyasetini, şöyle açıklamaktadır: “*Hakikaten, Anadolu'nun bir kısmını işgal edip na-mütenâhi zulüm ve i'tisaf ile en mâmur şehir ve karyeleri harâbeye çeviren, yüz bin kişinin hicretine, on beş bin kişinin mahv u perişan olmasına ve en nihayet kendisine karşı bütün halkın, hatta, kadınlar da dahil olmak üzere nefir-i âmm tarzında silâhbest olarak kıyam etmesine sebebiyet veren, Yunan Hükûmeti'nin sû-i idaresi...*”

57. Fırka Kumandanı Şefik Bey, 8 Ağustos 1919 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği raporunda, Yunan Mezalimi'nin sebebini şöyle tarif etmiştir: “*Yunanlıların ayak bastıkları mahallerde, İslâm ahâliye karşı irtikâp ettikleri vahşice mezalimi doğuran sebebe gelince: şimdiki elim vaziyetimizi fırsat sayarak, işgal ettikleri arazideki İslâm nüfus çoğunluğunu Yunanlılar lehine kovalayıp, yok etme siyasetini merhametsizce uygulanmaktan ve Yunan terbiye ve yaradılışındaki vahşiliğin eserlerinden ibarettir.*”

Müttefiklerarası Tahkik Heyeti refakatine Memur Kadri Bey, heyete verdiği mektupta, “*Rumların maksad-ı aslîsi mütemâdi tahrikât ve tecâvüzler ile ahâli-i İslâmiyeyi ya kâmilen mahv veyahut terk-i diyâra mecbûr ederek arâzi ve servetlerine temellük etmektedir.*” Demekte ve “*...cephelerin herhangi bir noktasında vuku bulan en küçük bir muharebenin intikamını cephelerin pek gerilerinde sâkin ve mûti ahâliiden almaya çalıştıkları, bu suretle bunların işgal mıntıkası dahilinde kalmak bedbahtlığına maruz kalan bî-çare ahaliyi mütemadiyen ve tahammül-fersa işkenceler içinde tuttuklarını*” belirtmek suretiyle Yunan işgal siyasetinin bir başka yönüne dikkat çekmektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın da belirttiği gibi bütün Türkleri hicrete icbar için katliam yapmak konusunda tertibâta tevessül eden Yunanlılar, işgal ettikleri yerlerde tertip edilmiş bir plân dâhilinde mezalim yapmışlardır. İşgal gününden itibaren meydana gelen Yunan tecavüzleri, ani bir hadise olmayıp, uzun bir hazırlığın neticesi idi. İşgal edilen her yerde Türklere karşı öldürme, yakma, soygun, ırza tecavüz ve her türlü kötü muamelelere başlanmış idi.

11 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mustafa Turan, “İstiklâl Harbi'nde Müttefiklerarası Tahkik Heyeti, Çalmaları, Raporu ve Tahkikat Neticesi”, A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, S 8 (Kasım 1991), s. 695 vd.

Yunanlılar, diğer sebepler¹² ne olursa olsun Megali İdea'yı gerçekleştirmek için işgal ettikleri yerlerde Türkleri göçe zorlamak ve imhâ etmek yoluna gitmişlerdir. Yunanlıların bu siyasetleri Rumların da iştirakiyle güç kazanmıştır. Yunanlılar, Türk halkını imhâya karar verdikleri zaman, bunu tatbik etmek için gerekli vâsıta ve kuvvetleri hazır bulunduruyorlardı. Daha önceden benzin ve bombalarla mücehhez özel "*Tabrip Taburları*" teşkil edilmişti. Yangın postalarının önündeki süvârilere, göğüslerinde kırmızı bir işaret, başlarında siyah bir başlık, ellerinde boruya benzer sarı bir teneke ile fark edilebilirdi. Piyadeler de içi bomba ile dolu sepet ve benzin dolu tulumlarla taşınıyorlardı. Evler, benzin dökülerek yakılmakta, bombalarla tahrip edilmekteydi. Bu plân Yunan Ordusu'nun güzergâhına tesâdüf eden her şehir, kasaba ve köyde tatbik edilmekteydi.

Burada Yunanlıların işgalleri süresince Müslüman-Türk halkına karşı giriştikleri mezalime¹³ dair bazı örnekler vermekle yetineceğiz.

Yunanlılar tarafından öldürülen Türklerin sayısı binleri geçmektedir. Bunların çoğu, işkence yapılmak suretiyle öldürülmüşlerdir. Bunlardan mezarları kendilerine kazdırıldıktan sonra süngülenerek veya kurşunla vurularak öldürülenler olduğu gibi petrole bulanarak yakılanlar, topuzla başlarına vurularak öldürülenler de vardır. Bazı köylerde halkı camilerde toplayan Yunan askerleri camileri, içindekilerle birlikte yakmışlardır. Sırğa geçirdikleri körpe çocukları sokaklarda gezdirdikleri görülmüştür.

Yunanlılar, bazı köylerde, köylüleri daha evvel pencerelerini taşlarla ördükleri evlere kapayarak ateşe vermişler, çoluk çocuk, kadın erkek bütün halkı bu suretle öldürmüşlerdir. Yunanlıların kaçmaları üzerine bu köye gelen Kolordu Karargâhı, tamamen yanmış ve içleri kömür olmuş insan cesetleriyle dolu bir manzara ile karşılaşmıştır. Simsiyah kesilmiş olan birçok kol ve bacak yığınlarının arasında pencere demirlerine yapışmış kalmış birçok çocuk elleri görülmüştür.

Menemen'de çeşitli yerlerde, çukurlardan Türk cesetleri çıkarılmış, bazı yerlerde de cesetlerin yakılarak imha edildiği gözlenmiştir.

12 Amiral Bristol başkanlığındaki Müttefiklerarası Tahkik Heyeti'nin raporunda, "... hâdiselerin asıl sebebini dinî kinlerde aramak lâzımdır. Yunanlılar bu kinin tezâhürlerini men etmek için hiçbir şey yapmamışlardır. Medenî bir vazîfenin ifâsı vasfını göstermekten uzak olan Yunan işgali derhal bir istila ve haçlı seferi şeklini almıştır." denilmektedir. Bkz. Turan, a.g.m., s. 715.

13 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi, (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli), 1919-1923*, Ankara, 2006.

Bergama muhacirlerinin iltica ettikleri tarafsız mıntıkaya 31 Ekim 1919'da ani bir taarruzda bulunan Yunanlılar katliamda bulunmuşlardır.

Falih Rıfki Atay, Manisa'ya gittikleri zaman ev sahibinin anlattığı şu olayı nakletmektedir: "İki erkek *naası vardı şuracıkta. Havuzun kenarında bir gebe kadının karnını yarmışlar, yedi-sekiz aylık çocuğunu çıkarmışlar, bu, avuç kadar yavruda bile süngü yarası olduğunu gözlerimle gördüm.*"¹⁴

Aydın büyük yangınında, Yunanlılar, ateşe verilen evlerin kapılarına nöbetçiler koyarak ateşten kurtulmak için kendilerini sokağa atan biçareleri öldürmüşlerdir. Hatta bazı evlerde 7-8 aile efradının hepsinin birden öldürülmüş olduğu pek çoktur. Bu hal, yangından evvel ve yangın esnasında şehrin her tarafında vuku bulmuştur.

Halide Edip Adivar, Manisa yangını sırasındaki olayları şöyle hikâye etmektedir: "... Yunan devriyelerinin bütün gayretlerine rağmen evlerinden dışarıya fırlayıp sokaklara yayılan halkı dağlara ve ovalara dağılmaktan men edemediler. Bu halkın evlerinden dışarıya uğrayışı, aynı zamanda muhtelif noktalarda hep birden fıskıran suların birer küçük sel halinde akışı gibi bir şey oldu. Yunan zebanileri köşe başlarında, yol dönümlerinde, her biri ayrı bir istikamete doğru akan bu selleri nafîle yere durdurmağa çalıştı. Kurşun, mitralyöz, bomba, süngü hiçbir mânia kâr etmedi. Müthiş ve çılgın halk kitleleri, tabii kuvvetlerden bir unsur halinde ateş ve duman-dan şehrin etrafına taşı. Yunan askerleri, kâh atın üstünde, kâh yaya, bu kitlelerin üzerine saldırıyor, kadın demiyor, ihtiyar demiyor, çocuk demiyor, tüfek dipçikleriyle dövüyor, süngülerini saplıyor, boğuyor, öldürüyordu."¹⁵

Yunan askerleri, boş kasaba ve köylerde, masum ve silâhsız halkı camilere doldurarak katletmişler, camilere doldurdıkları insanları, camileri yakmak ve tahrip etmek suretiyle imha etmeye çalışmışlardır.

Yunanlılar, Kuva-yı Milliye tarafından istirdat edilen köylerden kaçışları sırasında beraberlerinde götürdükleri çocuk ve kadınlardan mürekkep birçok Türk'ü kapattıkları evleri bombalamak suretiyle, feci bir surette öldürmüşlerdir.

Burada zikrettiğimiz gibi Yunan işgaline uğrayan yerlerde Yunanlılar ve yerli Rumlar tarafından icra edilen mezalime dair yüzlerce belge mevcuttur.

14 Halide Edip, Yakup Kadri, Falih Rıfki, Mehmet Asım, **İzmir'den Bursa'ya**, İstanbul, 1980, s. 61.

15 A.g.e., s. 37-38.

Sonuç

I. Dünya Savaşı'na katılmadığı halde, İtilâf Devletleri'nin tabii bir müttefiki olan Yunanistan'a, Batı Anadolu'da toprak vaadiyle asayişini korumak ve burada öldürülmekte olan Hıristiyanların hayatlarını kurtarmak ve korumak gerekçesiyle (!) kolluk görevleri tevdi edilmiştir. Bu teklifi büyük bir fırsat bilen Yunanistan, Anadolu'da işgallere girişmiştir.

150 yıllık tarihi boyunca Yunanistan'ın ve Yunanlıların tavır ve tutumlarını çok iyi bilen Türkler, onların bu zamana kadar hedeflerine ulaşabilmek için binlerce masum insana yaptıkları mezalimi de göz önüne alarak, Müttefiklerden Yunanlıların Anadolu'nun işgaline katılmamasını istemişlerse de bu istek dikkate alınmamıştır.

Megali İdea'yı gerçekleştirmek isteyen Yunanistan, Anadolu'da işgal ettiği yerlerde yaşayan Türk halkına karşı tam bir **soykırım siyaseti** uygulamıştır. İşgalden önceleri Rum çeteleri vasıtasıyla başlayan insanlık dışı hareketler, işgalden sonra daha rahat bir ortamda artarak devam etmiştir. İşgal edilen yerlerde yaşayan halkın büyük bir kısmı, daha emin buldukları yerlere göç etmek zorunda kalmıştır.

Bu kadar geniş bir sahanın Yunanistan'a bırakılmayacağı aşikâr olduğu halde Yunanlıların bu denli kırım hareketlerine girişmesinin sebepleri kolay açıklanabilir bir husus değildir. Gerçekten de 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Antlaşması'nın Yunanistan ile ilgili maddesine bakılırsa Yunanistan'ın gerçekleştirdiği işgale rağmen elde ettiği kazanım neredeyse hiç mesabesinde değildir. Sevr'de Trakya'da bir miktar toprak Yunanistan'a bırakılırken Anadolu'da sadece İzmir'in Yunanistan'a bırakılabileceği yönünde bir karar vardır: "*İzmir şehri ile Tire, Ödemiş, Akhisar ve Bergama'yı da içine alan bir bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti hakkının icrası Yunanistan'a bırakılacak, yalnız Osmanlı hâkimiyetini işaret olmak üzere İzmir kalelerinden birine Türk bayrağı çekilecektir. Fakat mahalli parlamento, 5 yıl sonra çoğunluk kararıyla İzmir'in Yunanistan'a katılmasını Cemiyet-i Akvam'dan isteyebileceği gibi aynı husus için plebisite karar verebilecektir.*"¹⁶ Bu maddeden açıkça anlaşılacağı gibi Yunanlılar Batı Anadolu'da oldukça geniş bir sahayı işgal ettikleri halde İzmir'de "*Osmanlı hâkimiyetinin icrası*" nı elde edebilmişlerdir. İzmir'in Yunanistan'a bırakılabilmesi için de beş yıllık bir süreç getirilmiştir. Bu karara rağ-

16 Selâhattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C III, Ankara, 1977, s. 175; Antlaşma metni için bkz. Seha L. Meray-Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri**, Ankara, 1977; Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C I, TTK yayını, Ankara, 1963.

men Yunanistan'ın Sevr Antlaşması'ndan sonra işgal ettiği yerlerden çekilmemesi ve mezalime devam etmesi düşündürücüdür.

Yunan işgali ve mezalimi Türk milliyetçilerini güçlendirmiş ve Kuva-yı Milliye'nin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır.

Rahmi Apak, "*Türk'ü tekrar silâha sarılmağa mecbur eden başlıca iki faktörden birisi, 15 Mayıs 1919 günü Yunan ordusunun İzmir'e çıkarılması, ikincisi de yerli Hıristiyanların memleketi işgal eden düşman askerlerinden yüz bularak Türklerin mallarına, canlarına, şeref ve namuslarına saldırmak suretiyle yaptıkları şumarıklıklar olmuştur.*" demektedir¹⁷.

Rauf Orbay, Yunanlıların, "*...lüzumsuz ve icâpsız hareketlerde bulunmakla canından bezdirdikleri bir milleti şeref ve namusunu korumak azmiyle silâha sarılıp mücadeleye sevk ettiklerinin farkında olmayışları idi.*" demektedir¹⁸.

Gerçekten de Yunan işgaline uğrayan yerlerde yaşanan olaylar bütün Anadolu'da büyük tepkilere yol açmış ve Türk Milli Mücadelesi'nin güçlenmesini sağlamıştır. Bu hususta Mustafa Kemal Paşa, "*İzmir hâilesinden sonra idi ki, milletimiz hakikaten müteahhis ve mütenebbih oldu ve derin uçuruma sürüklendiğini idrak etti ve onu müteâkip hukûkunu muhafazaya bizzat karar verdi.*"¹⁹ demiştir.

Büyük Taarruz'dan İzmir'in istirdadına kadar Anadolu'da insanlık dışı uygulamalarla işgali gerçekleştiren Yunanistan, Müttefiklerinin her türlü yardım ve desteğine rağmen Türk Milli Hareketi karşısında tutunamayarak, arkasında unutulmayacak pek çok acılar bırakarak çekilmek zorunda kalmıştır.

17 Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Ankara, 1957, s. 190.

18 Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım*, İstanbul, 2004, s. 238-239.

19 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C II, (1906-1938), Ankara, 1989, s. 11.

KAYNAKÇA

- Apak, Rahmi, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, Ankara, 1957.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II, (1906-1938), Ankara, 1989.
- Bayar, Celâl, **Ben de Yazdım**, C V, İstanbul, 1967.
- Baykal, Bekir Sıtkı, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri"; **Bellekten**, C XXXIII, S 132, (Ekim, 1969).
- Bayrak, Meral, "Osmanlı Arşivleri Işığında Rum İsyanı Sırasında Avrupa Devletlerinin Tutumu", **Osmanlı**, C II, Ankara, 1999.
- Buytulluoğlu, Hamit, "Milli Mücadele Başlıyor", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C IV, S 24 (Eylül, 1969).
- Driault, Edouard de, **Şark Mes'alesi, Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar**, (Çeviren. Nafiz) (Yayına hazırlayan. Emine Erdoğan), Ankara, 2003.
- Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C I, TTK yayını, Ankara, 1963.
- Halide Edip, Yakup Kadri, Falih Rıfkı, Mehmet Asım, **İzmir'den Bursa'ya**, İstanbul, 1980.
- Hatipoğlu, M. Murat, **Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığı Altında Türk-Yunan İlişkilerinin 101. Yılı, (1821-1922)**, Ankara, 1988.
- Jaeschke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara, 1986.
- Karadağ, Raif, **Şark Meselesi**, İstanbul, Tarihsiz.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C V, Ankara, 1947.
- Karpat, Kemal H., "Etnik Kimlik ve Ulus Devletlerin Oluşumu", **Osmanlı**, C II, Yeni Türkiye yayını, Ankara, 1999.
- Karpat, Kemal H., **Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri**, İstanbul, 2003.
- Küçük, Cevdet, "Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika", **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi, Ord. Prof. Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı**, İstanbul, 1979.
- Kütükoğlu, Mübahat S., "Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları", **3. Askeri Tarih Semineri (Türk-Yunan İlişkileri)**, Gn. Kur. ATASE Yayını, Ankara, 1986.

- McCarthy, Justin, **Ölüm ve Sürgün**, (Çeviren: Bilge Umar), İstanbul, 1998.
- Meray, Seha L. -Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri**, Ankara, 1977.
- Okyar, Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, (Haz. Cemal Kutay), İstanbul, 1980.
- Orbay, Rauf, **Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım**, İstanbul, 2004.
- Poole, Stanley Lane, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları**, (Çev. Can Yücel), Ankara, 1999.
- Sabis, Ali İhsan, **Harp Hatıralarım, Birinci Dünya Harbi**, C I, İstanbul, 1990.
- Smith, M.Llewellyn, **Anadolu Üzerindeki Göz**, (Çev. Halim İnal), İstanbul, 1978.
- Sonyel Salâhi R., "Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?", **Belleten**, C LXII, S 233 (Nisan-1998).
- Tansel, Selâhattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C I-IV, Ankara, 1977.
- Tansel, Selâhattin, **Atatürk ve Kurtuluş Savaşı**, Ankara, 1965.
- Terek, Ahmet Bekir, "Yunan Hedefleri ve Stratejisi Karşısında Gerçekler ve Türkiye", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C V, S 29, (Şubat 1970).
- Turan, Mustafa -Musa Gürbüz, "Yunan Bağımsızlık Düşüncesinin Tarihi Temelleri ve Tripoliçe Katliamı", **Uluslararası Suçlar ve Tarihi**, S 1, (yaz), Ankara, 2006.
- Turan, Mustafa, "İstiklâl Harbi'nde Müttefiklerarası Tahkik Heyeti, Çalmaları, Raporu ve Tahkikat Neticesi", **A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi**, S 8 (Kasım 1991).
- Turan, Mustafa, **Yunan Mezalimi, (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli), 1919-1923**, Ankara, 2006.
- Uçarol, Rıfat, **Siyasi Tarih (1789-1999)**, İstanbul, 2000.
- Us, Asım, **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım**, İstanbul, 1964.
- Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim yayını, İstanbul, 1998.